

**PSIXOLOGİYA
ПСИХОЛОГИЯ
PSYCHOLOGY**

**ÜMUMİ PSIXOLOGİYA
ОБЩАЯ ПСИХОЛОГИЯ
GENERAL PSYCHOLOGY**

UOT 159.9

PEŞƏ FƏALİYYƏTİNİN MƏNƏVİ VƏ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Gülər Akif qızı Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

ORCID: 0009-0001-5875-5006

E-mail: gularmammadovagm@gmail.com

<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v25.i4.31>

Açar sözlər: *peşə, peşə fəaliyyəti, münasibət, psixologiya, yanaşma*

Ключевые слова: *профессия, профессиональная деятельность, отношение, психология, подход*

Key words: *profession, professional activity, attitude, psychology, approach*

Peşə fəaliyyəti insanların bütövlükdə psixikasına, eləcə də onun ayrı-ayrı xassələrinə ciddi şəkildə təsir edir. Hər bir peşə fəaliyyəti özünün somatik təsiri, peşə seçimi imkanları baxımından fərqləndiyi kimi, psixikasının da burada rolu böyükdür. Peşəyə yararlılıqda “psixi seçim” özü də müəyyən mənada mexaniki xarakter daşıyır. Bir sıra peşələr vardır ki, onların müvəffəqiyyətlə icrası üçün oxşar psixi keyfiyyətlər lazımdır. Bu keyfiyyətlər uyğun gəlmədikdə insan o peşədə çalışa bilmir və ya yararsız işçi kimi o işdən uzaqlaşır. Məsələn, diqqətsiz adam mühasib ola bilməz. Açıq, həqiqəti olduğu kimi söyləyən, ürəyindən keçənləri dilinə gətirən adamdan diplomat çıxmaz. Qan görəndə qorxan şəxsdən həkim olmaz. Bu siyahını istənilən qədər artırmaq olar. Hərbiçi, gəmi kapitanı və s. bu kimi peşələrə yiyələnmək üçün başqa keyfiyyətlər lazımdır. Deməli, həmin peşədə çalışmaq üçün insandan xüsusi keyfiyyətlər tələb olunur.

Məlumdur ki, peşə seçimi üçün digər tələblər də mövcuddur. Bura ixtisas seçərkən imtahan verilməsi, dissertasiya müdafiə etmək və s. daxildir. Təhsil, iş təcrübəsi və s. ümumi keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Bu isə peşənin spesifikasiyasına uyğunluq yaradır, o cümlədən psixikada belə uyğunluq baş verir. Əksinə, fərqli peşədə çalışmaq üçün fərqli psixi xüsusiyyətlər özünü göstərir.

İnsanın peşə fəaliyyətinin psixikaya təsiri qaçılmazdır. Bu, birdən-birə baş vermir. Təzə işə başlayan işçi əvvəlcə xırdalıqları, incəlikləri görə bilmir və qavramır. İstənilən peşə, onun müvəffəqiyyətli icrası fəaliyyət sahəsinə uyğun psixi uyğunlaşma tələb edir. Musiqiçi, müğənni olmaq üçün musiqi duyumu olmalı və daim inkişaf etdirilməlidir. Rəssam üçün ən incə rəngləri belə qavramaq lazımdır. Bu xüsusiyyətləri olmayan, inkişaf etdirilməyən şəxslər ya işdən gedir,

yaxud həyatı boyu əziyyət çəkirlər.

Peşə fəaliyyəti eyni zamanda ayrı-ayrı psixi proseslərə də təsir göstərir. Fikrimizi diqqət və qavrayışla bağlı nümunə əsasında şərh edək. Peşə fəaliyyətindən asılı olaraq peşəyə uyğun hər hansı bir obyektin, onun ayrı-ayrı detallarının qavranılması güclənir. Məsələn, peşəkar korrektor kitabı oxuyarkən onun elə incəliklərini görür ki, başqaları ona diqqət yetirmir. Peşəkar həkim xəstəni müayinə edərkən peşəkar olmayanın görə bilmədiyi əlamətləri asanlıqla görür.

Belə nümunələrin sayını istənilən qədər artırmaq olar. Diqqətlə bağlı da kifayət qədər misal çəkmək olar. Məsələn eyni bir obyektə müxtəlif peşə sahibləri fərqli mövqedən yanaşırlar. Təsviir edin ki, vaqonun pəncərəsindən eyni mənzərəni seyr edən fərqli peşə sahiblərinin diqqəti həmin obyektə necə yönəlir. Əkinçini torpağın yararlılığı, rəssamı mənzərənin gözəlliyi, geoloqu torpağın geoloji strukturu maraqlandırır və diqqətini həmin obyektə o baxımdan yönəldir.

Göründüyü kimi insanın psixikasını müəyyən mənada onun peşə fəaliyyəti müəyyənləşdirir, onun mədəni, estetik aləmini, maraqlarını formalaşdırır. Bir-birilə ziddiyyət təşkil edən peşə sahiblərinin münasibətləri də fərqli olur. Yəni insanın davranışı, sosial vərdisləri, həyat tərz, məişəti və s. onun peşəsi ilə birbaşa bağlıdır.

Peşədən asılı olaraq gəlir və xərclər, geyim, hətta yeməyin və s. fərqli olduğu məlumdur. Maddi imkanı zəif olan şəxs tez-tez restorana gedə bilməz. Yüksək gəlir sahibi olan ucuz kafedə nahar etməz və s. Yəni hər kəsin həyat tərzinin onun gəlirindən asılıdır. Eyni peşə sahibinin, oxşar gəliri olan şəxslərin həyat tərzini də uyğun olur. Buradan da peşə fəaliyyətinin davranış və münasibətlərə təsiri fikrimizcə aydın olur.

Peşənin insana təsirini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: 1) asudə vaxt büdcəsi; 2) məişət şəraiti; 3) geyimi; 4) qidalanma; 5) əyləncələrinin xarakteri (restorana getməsi, musiqi dinləməsi, teatra getməsi, əyləncələri və s.); 6) ailə vəziyyəti; 7) əhatə dairəsi, dostları, yoldaşları.

İnsanın fiziki, psixi və sosial deformasiyasına onun peşə fəaliyyətinin ciddi şəkildə təsiri qaçılmazdır. Bunlar da onun şəxsiyyətini, həyat tərzini, münasibətlər sistemini müəyyənləşdirir. İnsanın fiziki-somatik strukturu ilk növbədə "peşə seçiminə" təsir edir. Yəni hansısa bir peşədə çalışmaq üçün onda müəyyən fiziki-somatik uyğunluq olmalıdır və yaxud hansısa xüsusiyyətlər olmamalıdır. Məsələn, peşəkar müğənni olmaq üçün insanın səs aparatı bu tələblərə cavab verməlidir. Səsi olmayan və ya tələblərə cavab verməyən səsin sahibi peşəkar müğənni ola bilməz. Dəmirçi güclü və sağlam olmalıdır. Zəif, gücsüz adamın fiziki güc tələb olunan işdə çalışması mümkün deyil. Kök, ləng olan şəxsdən sirk akrobatı çıxmaz. Qozbeldən hərbiçi, kor adamdan rəssam, kar adamdan bəstəkar və s. ola bilməz. Deməli, eyni peşə sahiblərində oxşar keyfiyyətlər olmalıdır. Başqa sözlə, dəmirçi və sairə bu kimi peşə sahiblərinin hamısı üçün güc, fiziki sağlamlıq olmalıdır. Və ya, peşəkar müğənnilərin hamısı üçün səsin olması vacibdir. Deməli, peşənin xarakterindən asılı olaraq onların hamısı üçün ümumi oxşarlıqlar olmalıdır və bu da psixikada, xarakterdə, davranışda və s. oxşarlıqlar yaradır. Göründüyü kimi "peşə seçimi", onun tələbləri həm də somatik xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Bunlar mexaniki peşə seçimi adlanır. Mexaniki olaraq peşə üçün yararlı olanlar və ya yararlı olmayanlar seçilir. Müəyyən bir peşədə çalışmaq orqanizmdə somatik dəyişikliklərə səbəb olur. İstər istəməz, somatikada peşənin tələblərinə uyğun deformasiya baş verir. Peşədə uzun müddət çalışmaq həmin iş üçün lazım olan işlək orqanları gücləndirir.

"Peşə fəaliyyətindən irəli gələn somatik deformasiya bioloji prinsiplərə uyğun olaraq "funksiya bədən üzvünü yaradır" mənası daşıyır" [6, s.401]. Bir halda ki, peşənin tələblərinə

uyğun olaraq bədən üzvləri aktivləşir, digərləri zəifləyir, onda demək olar ki, peşə sahibinin orqanizmi deformasiyaya uğrayır. Bununla bağlı həyatda rastlaşdığımız çoxsaylı misallar gös-tərmək olar. Məsələn, pianoçunun barmaq əzələləri güclü olur. Çöl işlərində çalışanların (əkin-çi, bənna və s.) sifətlərinin dərisi tündləşir, əlləri möhkəm olur. Qapalı mühitdə, yazı-pozu işləri ilə məşğul olanların əzələləri zəif, üzləri solğun olur. Əlbəttə, belə nümunələrin sayını istənilən qədər artırmaq olar. Mühazirə oxuyan müəllimlərin boğazlarında farengit özünü göstərir.

Təbii ki, insanın həyatı yalnız peşə fəaliyyəti ilə məhdudlaşmır. Hər kəsin həyatında ailə, ailə mühiti vacib rol oynayır. Deməli, kişi və qadının peşə fəaliyyəti onun ailə mühitinə, davranışına, münasibətlər sisteminə təsir etdiyi kimi, eləcə də əksinə, ailə həyatı onun peşə fəaliyyətinə, uğur və uğursuzluqlarına təsir edir. Burada bir neçə cəhətə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Yəni eyni peşə sahəsində çalışan ər-arvadın qarşılıqlı münasibətlərinə, müxtəlif peşələrdə çalışan ər və arvadın münasibətlərinə və s. Pedaqoq və psixoloqlar (Ə.Ə. Əlizadə, Ə.S. Bayramov, A.N. Abbasov. İ.S. Kon, V.A. Suxomlinski və b.) ailə həyatından bəhs edərkən ilk növbədə ailənin psixoloji mühitinə diqqət yetirirlər. Bu, bir tərəfdən psixi sağlamlığa, digər tərəfdən uşaqların düzgün tərbiyəsinə şərait yaradır. *“Ər-arvad arasında səmimiyyətin, mehribanlığın, xoş ünsiyyətin, qarşılıqlı anlama və hörmətin olması ona görə vacibdir ki, bu bir tərəfdən, ailədə müsbət mənəvi və psixoloji iqlimin yaranmasına imkan verir, onun dayaqlarını möhkəmləndirir, ikinci bir tərəfdən uşaqların düzgün tərbiyəsindən ötrü əlverişli şərait yaranır. Onlar da bir-birlərinə, valideynlərinə hörmətlə yanaşır, ailə üçün, el-oba üçün layiqli vətəndaş kimi yetişirlər”* [1, s.106].

Bununla bərabər elə spesifik peşələr vardır ki, onların ailə mühiti digərlərindən kəskin şəkildə fərqlənir. Məsələn, dənizdə çalışan neftçilər. Onlar həyatlarının, günlərinin yarısını dənizdə, digər yarısını evdə keçirirlər. İki həftə evdə olmayan kişi(ata) arvadı, uşaqları üçün fərqli şəkildə qavranılır. Atanın (ərin) evdə olmadığı günlərdə onlar darıxır, nə vaxt gəlməsini gözləyirlər. Kişinin evdə olmadığı vaxt qadın evin bütün ağırlıqlarını öz üzərinə götürür. Bazarlıq, məişət işləri, qohumlarla münasibət və s. bura daxildir. Kişinin evə qayıtması da evdəkilər tərəfindən fərqli şəkildə qəbul edilir. Söhbət apardığımız qadınların bir qismi ərin növbəni başa vurmasını belə qəbul edir: “Uşaqlar atalarının evə dönməsin səbirsizliklə gözləyirlər. Elə mən özüm də. Amma elə bil ki, ikili hiss yaşayırıq. Evdə olmadığı iki həftə ərzində evdə başqa ab-hava olur. Kişi evə gəldikdən sonra sanki hər şey dəyişir. Bəzən ərim deyir ki, uşaqlar çox səskü salır. Uşaqlara irad tutur. Bu da uşaqlara xoş gəlmir. Elə özüm də bəzən çaşıb qalıram. Elə bil ki, evdə hər şey dəyişir. Yenidən dənizə qayıdanda evdə mühit dəyişir, darıxırıq”.

Qadınlarla söhbətdən belə məlum olur ki, kişinin müəyyən müddət evdə olmaması, məsuliyyətin onların üzərində olması bir tərəfdən onları sərbəstləşdirir, digər tərəfdən çətinliklə üzləşir. Elə bilki, ikili hiss yaşayırsan, xarakterin ikiləşir. Bir qisim qadınlar isə hesab edirlər ki, kişinin müəyyən müddət evdə olmaması onları bir-birlərinə daha möhkəm bağlayır. Elə bil ki, həyat daha maraqlı olur. Bir-birimizi bezdirmirik.

Hərbiçi, dənizçi və s. bu qəbildən olan peşələr də vardır ki, ailə həyatına, ər-arvad münasibətlərinə fərqli şəkildə təsir edir. Məsələn, dənizçilər var ki, aylarla evdən ayrı düşür. Təbii ki, belədə ailə həyatı digər ailələrdən fərqlənir. Əlbəttə belə nümunələrin sayını kifayət qədər artırmaq olar. Hesab edirik ki, onların hər biri ilə bağlı ayrıca tədqiqatlar aparıla bilər.

Göründüyü kimi, ailə, ailənin xüsusiyyətləri, onun məişət şəraiti, maddi təminatı, əhatə

dairəsi birbaşa peşədən asılıdır. Eyni zamanda, peşə fəaliyyətinin özü, hətta hansı peşənin seçilməsi ailədən asılıdır.

Problemin aktuallığı. Şəxsiyyət heç də öz-özünə deyil, səmərəli, məqsədyönlü tərbiyə və fəaliyyət prosesində formalaşdırılır. Bunlarla yanaşı və daha ciddi şəkildə peşə fəaliyyəti insanın davranışını, xarakterini, peşəyə, ailəyə, özüne və başqalarına münasibətini formalaşdırır. İnsanın emosiyaları, psixi haləti, əhval ruhiyyəsi onun davranışında təzahür edir. Bu baxımdan peşə fəaliyyətinin mənəvi və psixoloji aspektləri ilə bağlı araşdırılması dövrümüz üçün çox aktual məsələlərdəndir.

Problemin elmi yeniliyi. Peşə fəaliyyətinin insanın həyat və fəaliyyətinə təsiri böyükdür. Bununla yanaşı, eyni peşə sahiblərinə xas olan ümumi cəhətlər də yaranır. Buna fiziki göstəricilər, zəhəri görünüş, xüsusilə psixi oxşarlıq daxildir. Yəni onların inamı, zövqü simpatiya və antipatiyası, həyat tərzı və s. əsasən uyğun gəlir. Bütün bunlar isə davranışda öz əksini tapır. Məqalədə peşə fəaliyyətinin mənəvi və psixoloji aspektləri ilə bağlı məsələlər qeyd edilir. Digər tərəfdən peşə fəaliyyətinin şəxsiyyətinin inkişafı ilə bağlı fikirlər diqqət mərkəzinə çatdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi ondan ibarətdir ki, məqalədə irəli sürülən müddəalar və təkliflər təhsil işçiləri, müəllimlər, psixoloqlar, pedaqoqlar və geniş ictimaiyyət üçün aktual və əhəmiyyətlidir. Həmçinin məqalədən mühazirə materiallarında istifadə etmək üçün uyğundur.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.N. Ailə pedaqogikası: ali məktəblər üçün dərslik/ A.N. Abbasov. - Bakı: Mütərcim, -2019. -272 s.
2. Babayeva, Ş.R. Sosial psixologiya: dərslik/ Ş.R. Babayeva, M.F. Həsənova. - Bakı: ADPU, -2019. -338 s.
3. Çələbiyev, N.Z. Ailə psixologiyası/N.Z. Çələbiyev. -Bakı: Mütərcim,-2015. -416 s.
4. İlyasov, M.İ. Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanmasının pedaqoji əsasları/ M.İ. İlyasov.- Bakı: Elm, -2005. -300 s.
5. Qəhrəmanova, Q.N. Peşə etikası/ Q.N. Qəhrəmanova. -Bakı: Optimist, -2019. -256 s.

G.A.Məmmədova

Peşə fəaliyyətinin mənəvi və psixoloji aspektləri

Xülasə

Peşə fəaliyyəti eyni zamanda insanın mənəvi aləminə, dünyagörüşünə təsir edir. Yəni hər bir peşənin xüsusiyyətinə uyğun olaraq keyfiyyətlər yaranır. Onun empatiya, simpatiya və antipatiya bəslədiyi fərqli cəhətlər meydana çıxır. Buna uyğun olaraq onun dünyagörüşü, münasibətlər sistemi formalaşır. İstər-istəməz bunlar vəhdət halında özünü ər-arvad, ailədaxili münasibətlər sistemində təzahür etdirir. Peşədən asılı olaraq insanın nöqtəyi-nəzəri formalaşır.

Г.А.Маммадова**Морально-психологические аспекты профессиональной деятельности****Резюме**

Профессиональная деятельность одновременно оказывает влияние на духовный мир человека и его мировоззрение. В зависимости от специфики каждой профессии формируются определённые личностные качества. Возникают различные проявления эмпатии, симпатии и антипатии. Соответственно формируется мировоззрение и система отношений личности. Неизбежно всё это в единстве проявляется в супружеских и внутрисемейных отношениях. В зависимости от профессии у человека складывается свой собственный взгляд на происходящее.

G.A.Mammadova**Moral and psychological aspects of professional activity****Summary**

Professional activity simultaneously influences a person's moral world and worldview. Depending on the specific characteristics of each profession, certain personal qualities are formed. Various manifestations of empathy, sympathy, and antipathy emerge. Accordingly, an individual's worldview and system of interpersonal relations are shaped. Inevitably, all these elements, in their unity, are reflected in marital and intra-family relationships. A person's perspective on events is shaped by their profession.

Redaksiyaya daxil olub: 11.12.2025